

10. ЦГИАК України. Ф. 2009. Оп. 1. Д. 2509 (виражаю благодарність руководителю інформаційно-просвітительського відділа Свято-Успенської Святогорської Лаври архимандриту Лазарю (Терещенко) за предоставленні документи).
11. ЦГИАК України. Ф. 1989. Оп. 1. Д. 572 (метрическая книга Петропавловської церкви військової слободи Лиман за 1780 г.).
12. ЦГИАК України. Ф. 1989. Оп. 1. Д. 578 (метрическая книга Петропавловської церкви військової слободи Лиман за 1782 г.).

СВЯТОГІРСЬКИЙ УСПЕНСЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТІР КРИЗЬ ПРИЗМУ СПОГАДІВ І ТВОРІВ ЛІТЕРАТУРИ ТА МИСТЕЦТВА ХІХ СТ.

Бамбуля С. О.

This work attempts to reveal the role of the Svyatogirsk Assumption Monastery as a center of spiritual life in Slobodsk Ukraine through the prism of art works and memories of outstanding writers and artists of the 19th century.

Key words: *Svyatogirsk Assumption men Monastery, Holy Mountains, pilgrimage, memories, fiction, painting.*

Одним із суспільно-культурних центрів ХІХ ст. на теренах України був Святогірський Успенський чоловічий монастир. У ХІХ ст. він входив до складу Ізюмського повіту Харківської губернії і розташований в місцевості, здавна відомою під назвою Святі Гори. Спорудження монастиря оголошені пам'ятниками архітектури і входять до складу Державного історико-архітектурного заповідника м. Святогірська Донецької області.

Авторка має на меті розкрити роль Святогірського Успенського монастиря як центру духовного життя Слобідської України крізь призму художніх творів і спогадів видатних письменників і художників ХІХ ст. Адже враження від природи краю та перебування на території монастиря як центру релігійного життя, які висловили у літературній і мистецькій формі та спогадах відомі письменники, можна розглянути як розріз суспільного сприйняття Святогірського монастиря у тодішньому вітчизняному суспільстві. Не випадково, монастир був одним зі значних центрів паломницького життя християн.

Цій темі присвячені праці літературознавців та краєзнавців В. І. Романька, О. Духіна, Н. Шалаєвої та ін. [4; 5; 9–12; 15]. Зазначена проблематика розкривалася авторкою на матеріалі художньої літератури [1].

Історичні джерела, що мають споріднений спосіб передачі відомостей або близькі за змістом, формою і походженням, поділяють на типи. Зокрема, нас цікавлять словесні та зображальні джерела. Словесні (вербальні) – особливий тип

джерел, який характеризується тим, що інформація у них виступає в усній, письмовій чи іншій формі, яка фіксує мову людини; зображальні джерела складають тип джерел, інформація в яких зафіксована у вигляді різноманітних зображень [6, с. 100–101]. Отже, ми можемо зазначити, що твори художньої літератури, витвори образотворчого мистецтва та спогади є історичними джерелами й мають право застосовуватися у наукових дослідженнях.

Варто зауважити, що у XIX ст. відбувалася активізація відвідування Святих Гір письменниками, художниками, взагалі творчою інтелігенцією, рівно як і паломниками, що було пов'язане з корінним поліпшенням транспортного сполучення. Сюди прагнули потрапити люди з різних губерній Російської держави, передусім, Слобідської України.

Друга половина XIX ст. відзначилася прибуттям більшої кількості населеників, що представляли різні верстви населення. За соціальним статусом домінували селяни і міщани. Святогірський Успенський монастир відіграв важливу роль в культурно-просвітницькій діяльності Слобідської України. У другій половині XIX ст. у Святогірському монастирі сформувався готельний двір або просто готель (як тоді називали ці споруди) – замкнений по периметру комплекс будівель, який використовувався для прийому численних гостей і паломників. Тут зупинялися і творили багато відомих діячів культури і мистецтва.

У травні 1887 р. у Святі Гори здійснив поїздку А. П. Чехов і пробув тут два дні. У своєму листі від 11 травня до сестри Марії Павлівни письменник ділився своїми враженнями про Святі Гори: «В Святыя Горы приехал я в 12 часов. Место необыкновенно красивое и оригинальное: монастырь на берегу реки Донца, у подножия громадной белой скалы, на которой, теснясь и нависая друг над другом, гроздятся садики, дубы и вековые сосны...» [17, с. 85].

Відомо, що одне з оповідань А. П. Чехова під назвою «Перекотиполе» повністю написане на святогірському матеріалі. У розповіді автор ознайомлює читача з реальними картинами життя обителі в дні релігійного свята, а так само з головним героєм розповіді, що проживав з письменником в одному номері готелю монастиря: «Я возвращался со всенощной. Часы на святогорской колокольне, в виде предисловия, проиграли свою тихую, мелодичную музыку и вслед за этим пробили двенадцать. Большой монастырский двор, расположенный на берегу Донца у подножия Святой Горы и огороженный, как стеною, высокими гостинными корпусами, теперь, в ночное время, когда его освещали только тусклые фонари, огоньки в окнах да звезды, представлял из себя живую кашу, полную движения, звуков и оригинальнейшего беспорядка...» [16].

У передвеликодні дні 1895 р. Святі Гори відвідав письменник І. О. Бунін. «Побувати на Дінці, на Малому Танаісі, оспіваному «Словом» («Слово о полку Игоревім» – авт.), – це була моя давнішня мрія», – згадував письменник. І. Бунін написав розповідь «Святі Гори».

Враження від живописної природи Святогірська висловлені в цитаті письменника: «...Донец под Святыми Горами быстр и узок. Правый берег его возвышается почти отвесной стеной и тоже щетинится лесной чащей. Под ним-то и стоит белокаменная обитель с величавым, грубо раскрашенным собором посреди двора. Выше, на полугоре, белея в зелени леса, висят два меловых конуса, два серых утеса, за которыми ютится старинная церковка. А еще выше, уже на самом перевале, рисуется в небе другая... По каменному двору обители, мимо собора, я пошел к крытым галереям, что ведут в гору. В этот час пусто было в их бесконечных переходах. И чем выше подымался я, тем все более веяло на меня суровой монастырской жизнью – от этих картинок, изображающих скиты и кельи отшельников с гробами вместо ночных лож, от этих печатных поучений, развешанных на стенах, даже от каждой стертой и ветхой ступеньки...» [2].

У 1862 р. було написано вірш «Святі Гори», під яким стояв підпис поета Ф. І. Тютчева. Враження від зустрічі з цим дивовижним куточком не могли залишити байдужим видатного поета-лірика:

...Сладкий час успокоенья!
 Звон, литии, псалмопенья
 Святогорские молчат –
 Под обительской стеною,
 Озаренные луною,
 Богомольцы мирно спят.
 И громадою отвесной,
 В белизне своей чудесной,
 Над Донцом утес стоит,
 К небу крест свой возвышая...
 И, как стража вековая,
 Богомольцев сторожит... [14].

Блискучий опис природи Придонцов'я, живі картини життя монастиря, його мешканців дає у своїх нарисах «Святі Гори» письменник Василь Іванович Немирович-Данченко: «...Я уже говорил, что Успенский монастырь сполз к Донцу. Вид его бесподобен. Горный кряж порос дубом и сосною. На высоте – над зелеными облаками леса – купол церкви и ея белья стены. Их полувоздушныя очертания тонут в синеве безоблачнаго неба... Несколько ниже, горный кряж взрезан группою меловых скал. Синию тенью отделяются оне одна от другой. На них платформа, над платформой небольшою монастырь св. Николая, с колокольнями и куполами. Точно корабль, плававший в просторе неба и остановившийся здесь на этих белых вершинах...» [7].

Серед інших письменників, що побували в ХІХ ст. у Святых Горах і відбили свої враження в творчості, потрібно назвати С. Кароніна, С. Сергеева-Ценського.

Перший дав один із кращих описів природи Святогір'я, зокрема знаменитого Дубового гаю у своїх «Нарисах Донецького басейну» [8, с. 40].

Святогірський монастир і краса Святих Гір зафіксовані на полотнах відомих художників XIX ст. У колекціях музеїв України зберігаються твори святогірського циклу відомого українського пейзажиста С. І. Васильківського. Картина була написана із одного з найулюбленіших місць живописців XX ст. на правому березі Дінця – з тераси садиби Потьомкіних. Теплі кольори та контрастність передають атмосферу спокою світанку Святих Гір. Полотно і зараз зберігається у фондах Харківського краєзнавчого музею (рис. 1) [3, с. 237].

Рис. 1 – С. Васильківський. «Святі Гори» Х. м.

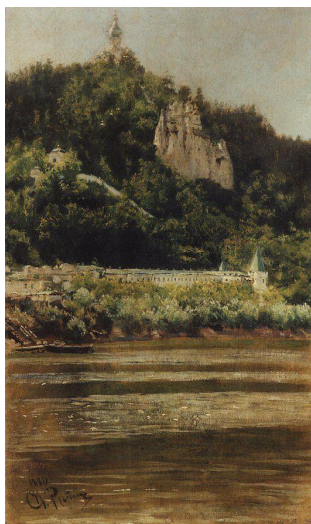

Рис. 2 – І. Рєпін. «Вид Святогірського монастиря на річці Донець» Х. м. 1880 р.

У травні 1880 р. І. Ю. Рєпін по дорозі в Чугуїв зупинився у Святих Горах і писав тут етюд «Вид Святогірського монастиря на Дінці», що знаходиться нині у збірках Трет'яківської галереї. Композиція акцентує увагу на крейдовій скалі з Миколаївською церквою, передаючи велич та духовність монастиря (рис. 2) [3, с. 239].

Неодноразово був у святих Горах вихованець Петербурзької академії витівок А. В. Гине. Художник зафіксував архітектурний ансамбль Святогірського монастиря у момент його реконструкції. На полотні зображені два Успенські собори – новий, у момент будівництва, і старий XVIII ст., а також збудована на вершині гори Фавор Преображенська церква (1864 р.). Картина датується 1864 р. [5, с. 110].

Дуже цікавими у контексті вибраного сюжету та натури є роботи академіка В. І. Зарубіна. Більшість робіт художника можна охарактеризувати як пейзажі з жанровими сценами. Святі Гори надихнули В. І. Зарубіна на створення таких робіт, як-от «Каплиця Святогірського монастиря» і «Ченці в човні» [15, с. 151–162].

Святі Гори відмічені також у творчості таких художників, як-от Ю. Я. Федерс («Святі Гори під Харковом»), М. С. Ткаченко («Західна Вежа Святогорського монастиря»), А. А. Киселев («Святогорский монастир на Дінці») та ін. [4, с. 176–182].

Отже, уривки з літературних творів та спогади видатних письменників свідчать про роль, яку відігравали Святі Гори в XIX – на початку XX ст. в житті вітчизняного суспільства. Вже в XIX ст. Святогірська Успенська пустель була своєрідним духовним центром Слобідської України.

Джерела та література

1. Бамбуля С. Святогірський Успенський чоловічий монастир як центр духовного життя (крізь призму художніх творів видатних письменників XIX ст.). *Сучасний рух науки: тези доп. Х міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2–3 квітня 2020 р.* Дніпро, 2020. Т. 1. С. 85–89.
2. Бунин А. И. Святые Горы. URL: <http://bunin-lit.ru/bunin/rasskaz/svyatye-gory.htm> (дата звернення: 27.11.2019).
3. Дедов В. Н. Святые Горы. Иллюстрированная история. Донецк: «Донбас», ТОВ «РА „Ваш імідж”», 2014. С. 233–249.
4. Духин А. И. Святогорье глазами художников. Материалы исследований, реставрации и исследования памятников. СГИАЗ, 1995.
5. Духин О. Й., Кіркач Г. М. Святогірські пейзажі С. Васильківського та О. Гіне. *Святогірський альманах-2009. Зб. наук. праць. КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську.* Донецьк: журнал «Донбас», ТОВ «РА „Ваш імідж”», 2009.
6. Историчне джерелознавство: підручник / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін.; гол. ред. С. В. Головка. Київ: Либідь, 2002. 488 с.
7. Немирович-Данченко В. И. Святые Горы (Утро на Святых Горах. Вид монастыря). URL: <https://nashkray.kiev.ua/articls/sviatogor.htm#1> (дата звернення: 27.11.2019).
8. Писатели XIX века о Святых Горах. Т. 1. Донецк: Донбасс, 2010. 87 с.
9. Романько В. И. Пушкин и донецкий край: реальность и вымысел: уч. пособ. Донецк: НСПУ, «Донбас». 1999. 44 с.
10. Романько В. И. Русские писатели и Донбасс: Метод. рекомендации к литер.-краеведч. материалу. Славянск, 1990. 43 с.
11. Романько В. І. Сосюра у Слов'янську: Літер.-краєзн. нарис. Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2003. 56 с.
12. Романько В. И. Чехов и Донбасс: личные и творческие связи: Литер.-краеведч. издание. Славянск: ЧП «Канцлер», 2004. 112 с.
13. Свято-Успенская Святогорская Лавра. Издание Свято-Успенской Лавры, 2004.

14. Тютчев Ф. И. Святые Горы. URL:<https://stihi.home-task.com/fedor-tyutchev-svyatye-gory/> (дата звернення: 27.11.2019).
15. Шалаєва Н. Г. Святогірський Успенський монастир XIX ст. в літографіях Поль-Петі і картинах В. І. Зарубіна. *Святогірський альманах-2009. Зб. наук. праць. КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську. Донецьк: журнал «Донбас», ТОВ «РА „Ваш імідж”», 2009.*
16. Чехов А. П. «Перекасти-поле» (путевої набросок). *А. П. Чехов в Святых Горах: сб. произведений / Комент., вступ. слово В. Н. Дедова*. URL: <http://books-online.com.ua/view.php?book=131813> (дата звернення: 27.11.2019).
17. Чехов А. П. Полн. сбор. соч. Т. XIII. Москва: ОГИЗ, 1948. С. 328–329.

УМОВИ ПРАЦІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОЮ ДОПОМОГОЮ ГІРНИКІВ ДОНБАСУ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТ.

Довжук І. В.

The working conditions and the provision of medical assistance to the miners of the Donetsk basin at the end of the XIXth – beginning of the XXth centuries are examined. The attention is focused on the harmful factors that influenced the health of miners. It was emphasized that the workers of the mining enterprises of Donbass, given the conditions of their life and life, were often seriously ill, not always receiving proper medical care.

Key words: *Donbass, mines, miners, working conditions, medical care.*

Умови праці донецького шахтаря якнайкраще описані у споминах відомого гірничого інженера, академіка Олександра Митрофановича Терпигорева (1873–1959 рр.), який усе своє життя проробив на підприємствах Донбасу. Він писав: «Спускався шахтар при яскравому денному світлі. У темряві, оскільки будь-яких ламп біля стволу не горіло, шахтар виходив на двір біля стволу, який на тоді називався рудничним... Далі починалася виробка, якою було прокладено рейковий шлях, зазвичай одноколіїний. Шахтар потрапляв до головної виробки. Тут була майже абсолютна темрява – шахта освітлювалася тільки лампами-кіптявками. Виробки були невисокі, доводилося йти, схилившись. Повздовжній штрек тягнувся, як правило, на 500 м, а часто і більше. Виробка була закріплена дерев'яною рамою, а стеля затягнута дошками: Тут же були укріплені рейки для відкатки, прокладена невеличка стежка для проходу і поруч канавка для води. Таким штреком шахтар приходив до місця своєї роботи... Забійник або зарубник сидів навпочіпках або стояв на колінах. Його знаряддям праці були кайло або обушок. Вони протягом багатьох десятиріч були єдиними «механізмами» на шахтах» [7, с. 62–63].

Обсяг робіт шахтаря за зміну вимірювався «уроками» або «паями». Очисний забій розподілявся на «паї» – кожний забійник мав пай у дві сажні (близько